

Марченко В.М.

доктор економ. наук, професор

Євдокименко В.М.

Національний технічний університет України «КПІ»

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА ЗА ЕТАПАМИ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ ЗА ЭТАПАМИ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА

ECONOMIC SECURITY FOR THE ENTERPRISE LIFECYCLE PHASES

Стаття присвячена впливу економічних циклів на закономірності розвитку підприємства. У статті удосконалено науково-методологічний підхід до забезпечення економічно безпечного розвитку підприємств, спираючись на теорію життєвого циклу. Визначено, що теорія життєвого циклу дає змогу оцінювати зміни в діяльності підприємства на різних етапах його існування, а також управляти цими змінами, криві життєвого циклу дають управлінцям системне уявлення тих проблем, які з'являються з часом у процесі саморозвитку. Ідентифіковані складові внутрішнього потенціалу підприємства, діагностика яких на різних етапах життєвого циклу дозволяє оцінити стан його економічної безпеки діяльності. Представлена характеристика зміни основних складових внутрішнього потенціалу за стадіями життєвого циклу, яка дозволяє оцінити період розвитку підприємства. Виділення понять стійкості та розвитку, як ключових елементів у забезпеченні економічної безпеки підприємства. Визначені основні складові забезпечення економічної безпеки на різних стадіях життєвого циклу, якими є стійкість як ознака існуючого стану та розвиток як ознака стратегічної безпеки.

Ключові слова: економічні цикли, розвиток підприємства, економічна безпека, стратегія розвитку.

Статья посвящена влиянию экономических циклов на закономерности развития предприятия. В статье усовершенствован научно-методологический подход по обеспечению экономически безопасного развития предприятий, опираясь на теорию жизненного цикла. Определено, что теория жизненного цикла позволяет оценивать изменения в деятельности предприятия на различных этапах его существования, а также управлять этими изменениями, кривые жизненного цикла дают управленцам системное представление тех проблем, которые появляются со временем в процессе саморазвития. Идентифицированы составляющие внутреннего потенциала предприятия, диагностика которых на разных этапах жизненного цикла позволяет оценить состояние экономической безопасности. Представлена характеристика изменения основных составляющих внутреннего потенциала по стадиям жизненного цикла, которая позволяет оценить период развития предприятия. Выделение понятий стойкости и развития как ключевых элементов в обеспечении экономической безопасности предприятия. Определены основные составляющие обеспечения экономической безопасности на различных стадиях жизненного цикла, устойчивостью как признаком существующего состояния и развитие как признак стратегической безопасности.

Ключевые слова: экономические циклы, развитие предприятия, экономическая безопасность, стратегия развития.

The article is devoted to the impact of economic cycles on the patterns of development of the company. The article is improved scientific and methodological approach to ensure economically sound development of enterprises, relying on the theory of the life cycle. Determined that the life-cycle theory makes it possible to evaluate changes in the enterprise at different stages of its existence, and manage these changes, life cycle curves give managers a systematic understanding of the problems that occur over time in the process of self-development. It identified three functional criteria that form the financial component of economic security, namely equity, revenue and profit. From these components is central to the revenue, it is the main indicator for monitoring threats and ensure effective operation of the business. If the increased equity, then ensure financial stability and growth capital if the index increased profits provided the firm. An index that combines data characteristics, the author proposed to consider the economic value-added enterprises. The identified components of the internal potential of the company, diagnostics are at different stages of the life cycle to evaluate the state of its economic security. Submitted characteristic changes in the main components of domestic capacity in stages of the life cycle that allows time to evaluate the enterprise. Selection concepts of resistance and development as a key element in ensuring economic security of the enterprise. The basic components of economic security at various stages of the life cycle, which is a sign of stability as the current state and development as a sign of strategic security.

Keywords: economic cycles, enterprise development, economic security, strategy development.

Вступ. Сучасні умови господарювання вимагають нового підходу до управління підприємствами, розробки таких стратегічних альтернатив, які дозволили б організації підтримувати свої конкурентні переваги в довгостроковому періоді. Отже, в сучасних умовах господарювання забезпечення економічної безпеки підприємства є пріоритетним завданням функціонування підприємств будь-якої форми організації, вирішення якої включає не тільки усунення загроз появи кризових явищ, але й підтримка стійкого і максимально ефективного розвитку, а також формування економічно безпечної траєкторії розвитку підприємства.

Однак при всьому різноманітті наукових публікацій з проблем економічної безпеки підприємства, методів і показників її оцінки досі має місце відсутність чіткого категоріального апарату економічної безпеки підприємства, недосконалість методичного інструментарію оцінки складових економічної безпеки та організаційно-економічного інструментарію її забезпечення, що враховують фази життєвого циклу підприємств.

У зв'язку з цим, розробка теоретико-методологічних положень щодо забезпечення стратегічної економічної безпеки в системі життєвого циклу підприємства може скласти наукову основу створення нових та адаптації існуючих методів, механізмів та інструментів підвищення економічної безпеки підприємства.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в розробці теоретико-методологічних положень щодо забезпечення стратегічної економічної безпеки в системі життєвого циклу підприємства та відповідного методичного інструментарію їх реалізації.

Завдання які автор висвітлює у даному дослідженні, являють собою:

- оцінку існуючих поглядів на економічну безпеку з урахуванням життєвого циклу діяльності підприємства;
- визначення індикаторів та показників внутрішнього потенціалу стадій життєвого циклу підприємства;
- визначення пріоритетності впливу факторів розвитку підприємства на різних стадіях його життєвого циклу.

Методологія. Під час проведення дослідження було використано *методи аналізу та синтезу* – при вивченні окремих складових структури економічної безпеки підприємства та групуванні результатів дослідження; *системний підхід, метод узагальнень, логічний* – для надання відповідних висновків та практичних рекомендацій на основі даного дослідження.

Результати дослідження. У процесі свого розвитку будь-яка соціально-економічна система розвивається не стохастично, існує певна закономірність у проходженні нею ряду етапів, зміна яких носить циклічний характер.

Під циклом розуміється сукупність взаємопов'язаних явищ, процесів, що утворюють закономірність розвитку протягом якого-небудь проміжку часу [1, с. 716].

В процесі розвитку промислових підприємств формуються економічні цикли, що розглядаються як коливання економічної активності (економічної кон'юнктури), які полягають у повторюваному стисненні (економічного спаду, рецесії, депресії) і розширенні економіки (економічного підйому).

На сьогодні в науці не існує єдиної точки зору на причини економічних циклів.

Погляд детерміністів виходить з передбачуваних, цілком певних факторів, які формуються на стадії підйому (фактори спаду) і спаду (фактори підйому).

Стохастична точка зору виходить з того, що цикли породжуються факторами випадкової природи і являють собою реакцію економічної системи на внутрішні і зовнішні імпульси.

Існують макро-, мікро- і мезо- економічні цикли.

В економічній літературі залежно від тривалості розрізняють чотири типи макроекономічних циклів: короткострокові - цикли Кітчина (пов'язані з коливаннями світових запасів золота, тривалістю 3 - 4 роки); середньострокові - цикли Жюгляра (у сфері грошово-кредитного обігу, тривалістю 7-11 років),

довгострокові - цикли Кузнеця (будівельні, періодичність 15-25 років) і великі економічні цикли Кондратьєва періодичністю 45 - 60 років [2]. Природу циклів в сучасній економіці вивчають шляхом аналізу зовнішніх (екстернальних) і внутрішніх (інтернальних) чинників.

Вченими доведено існування зв'язку між довгими циклами Кондратьєва і середньостроковими циклами Жюгляра, який відображає правильність чергування підвищувальних і понижувальних фаз Кондратьєвських хвиль (кожна фаза 20-30 років), що визначаються характером групи довколишніх середньострокових циклів.

До мікроекономічних циклів відносять стадії розвитку підприємства, а мезоекономічні цикли включають стадії життєвого циклу продуктів, ринків, працівників компанії (показуючи стадії у розвитку індивідуальної кар'єри працівника) тощо.

Поряд з існуванням макроекономічних циклів і на їх основі розробляються теорії циклічності на рівні підприємства, що отримали своє поширення і розвиток в середині 20 століття. Наявні в економічній літературі різноманітні моделі життєвого циклу підприємства не дозволяють однозначно вибудувати процес прийняття управлінських рішень.

Теорія життєвих циклів дає можливість відстежувати закономірності розвитку підприємств на різних етапах, а також керувати цим розвитком. Криві життєвого циклу здатні дати системне уявлення про проблеми, що з'являються в процесі діяльності підприємства. Данні криві дозволяють встановити, на якій стадії життєвого циклу перебуває підприємство, прогнозувати напрямки його розвитку і виникнення критичних ситуацій, тобто дають можливість підготуватися до них належним чином, що забезпечує надходження своєчасної прогностичної інформації керівництву організації і дозволяє зосередитися на вирішенні реальних проблем розвитку.

Вченими розроблено та представлено досить велику кількість праць з теорії життєвого циклу підприємства, однак досі між різними дослідниками немає єдиної думки щодо кількості її стадій.

Одним з перших дослідження закономірності і циклічності розвитку організацій здійснив відомий фахівець в галузі загальної теорії систем К. Боулдінг [3]. Ним доведено, що всі організації проходять кілька фаз від народження до зрілості, закінчуючи смертю, при цьому для кожної з виділених стадій характерні свої особливості функціонування. Як конфігурацію певних контекстуальних і структурних змінних характеризували стадії життєвого циклу Д. Міллер і П.Г. Фрізен.

Дещо іншу версію щодо теорії життєвих циклів підприємства висунув прихильник емпіричного підходу А. Чендлер [4]. Він пов'язав зміни в діяльності підприємства зі змінами його взаємовідносин із зовнішнім

середовищем. На його думку, підприємства розвивають типи структур у відповідь на загальне зростання і виклики ринку.

Теорія життєвого циклу підприємства вивчає зміни підприємства впродовж періоду його функціонування: технологічні зміни, організаційну культуру, організаційну ефективність.

Гриньова В.М і Гребнева Ю.І [5] виділяють серед стадій життєвого циклу підприємства народження, зростання, зрілість, реструктуризацію і спад його конкурентних переваг.

На думку дослідників, таких як Т.А Васильєва та Т.П Гончаренко [6], підприємства в процесі свого розвитку проходять п'ять стадій життєвого циклу: зародження, зростання, зрілість, спад і криза. Етап спаду настає, тоді, коли підприємство вичерпало можливості внутрішнього зростання і задається проблемою пошуку можливостей подальшого розвитку за рахунок зовнішнього зростання. Цей етап характеризується диференціацією товарів і ринків. Так як зовнішній розвиток підприємства дає йому можливість розвиватися в майбутньому за рахунок злиття і поглинання компаній, створення фінансово-монополістичних і фінансово-промислових груп, то підприємство, потрапивши в цю стадію, здатне або забезпечити подальший розвиток, або (у разі невдач) перейде в стадію кризи і самоліквідується.

Звідси видно, що вчені визнають існування життєвих циклів комерційних організацій в тому числі промислових підприємств, але у дослідників немає єдиної думки в частині кількості стадій життєвого циклу організації, їх назв і чергування. Всі автори роблять акцент на наборі унікальних характеристик кожного етапу своєї моделі. При цьому в науковому середовищі також немає єдності щодо самого існування закономірностей у розвитку підприємств. Деякі результати тривалих досліджень конкретних компаній показують відсутність детермінізму розвитку.

Стадія життєвого циклу являє собою широкий набір різних характеристик організаційної діяльності, отже, для формування повноцінної картини послідовного розвитку підприємства необхідно зрозуміти, які основні чинники, що визначають його розвиток, і як вони змінюються з плином часу.

В наукових дослідженнях має місце ідентифікація основних характеристик етапів життєвого циклу.

Однак вся сукупність характеристик представлена здебільшого у вигляді опису основних тенденцій поведінки підприємства, яка задається системою індикаторів та показників для оцінювання направленості змін її характеристик.

Індикатор - це елемент, який відображає перебіг процесів або стан об'єкта спостереження, його якісні або кількісні характеристики у формі, зручній для сприйняття людиною [7]. Показник – це наочні дані про

результати якоїсь роботи, якогось процесу; дані про досягнення в чому-небудь [8].

Оскільки життєвий цикл є відображенням загальних закономірностей розвитку підприємства, слід виокремити основні структурні складові підприємства, індикатори та показники, зміни яких є характеристиками такого розвитку.

Варто зауважити, що швидкість протікання стадій життєвого циклу визначається внутрішнім потенціалом для розвитку підприємства та зовнішніми умовами його функціонування. Основними структурними складовими внутрішнього потенціалу підприємства є структура, персонал, технології, капітал.

Зовнішні умови функціонування підприємства визначаються сукупність позитивних та негативних направленостей впливу зовнішніх факторів, зокрема фази мезо- та макроциклу (кризи, депресії, пожвавлення, підйому), державної економічної політики, споживчого та промислового попиту, інфляції тощо.

З урахуванням визначення сутності понять «індикатор» і «показник» та ідентифікації основних складових внутрішнього потенціалу розвитку підприємства, характеристика етапів життєвого циклу матиме вигляд, який представлений в таблиці 1.

Таблиця 1

Індикатори та показники внутрішнього потенціалу стадій життєвого циклу підприємства

	Індикатори				Характеристика зміни показників
	Структура	Персонал	Технології	Капітал	
Народження	Проста лінійна структура або одноосібне управління Централізація управління	Добір персоналу за кваліфікаційними характеристиками	Спеціалізовані	Капітал засновників	Повільне зростання кількісних та якісних ознак функціонування складових внутрішнього потенціалу підприємства
Зростання	Ускладнена лінійна, функціональна, штабна, дивізійна структура, Делегування повноважень, Командне управління,	Підприємницький менеджмент	Спеціалізовані	Зростає власний капітал, зростають активи	Покращення кількісних та якісних ознак функціонування складових внутрішнього потенціалу підприємства

Стабільність	Проектні, матричні, мережеві структури управління, Децентралізація управління	Професійний менеджмент	Диференційовані	Зростання статутного капіталу, сталість активів, незмінність прибутку	Відносна стабільність якісних та кількісних показників функціонування підприємства Зменшення темпів економічного зростання
Занепад (криза)	Спрощення організаційної структури,	Криза менеджменту, Внутрішні конфлікти	Диференційовані	Зменшення нерозподіленого прибутку, зменшення активів	Погіршення кількісних та якісних показників функціонування підприємства

Джерело: розроблено автором

Здатність підприємства до реалізації всіх наведених ознак характеризує стадію та визначає подальшу направленість його розвитку.

Співвідношення внутрішнього потенціалу та зовнішніх умов розвитку підприємства різне на кожній із стадій життєвого циклу, що визначає тривалість проходження кожної із стадій та кількісні та якісні показники реалізації наступної із них.

Отже, з урахуванням вищевикладеного та на основі вивчивши робіт учених у галузі теорії циклів, встановлено, що життєвий цикл підприємства необхідно розглядати у нерозривній єдності з поняттям економічної безпеки, як такого стану господарюючого суб'єкта, при якому він при найбільш ефективному використанні внутрішнього потенціалу досягає цілей діяльності підприємства шляхом запобігання внутрішнім та зовнішнім загрозам.

На думку Заплатинського В.М., «безпека» - це такі умови, в яких перебуває складна система, коли дія зовнішніх факторів і внутрішніх чинників не призводить до процесів, що вважаються негативними по відношенню до даної складної системи у відповідності до наявних, на даному етапі, потреб, знань та уявлень [9].

Отже «безпека» є станом підприємства в системі його зв'язків з точки зору здатності до самовиживання і розвитку в умовах нейтралізації внутрішніх і зовнішніх загроз, а також дій непередбачуваних і важкопрогнозованих факторів.

Економічна безпека підприємства в цілому забезпечується економічною безпекою реалізації кожної із стадій життєвого циклу підприємства. При цьому слід зауважити, що на різних стадіях життєвого циклу участь внутрішнього потенціалу та зовнішніх умов у забезпеченні розвитку підприємства є різною. Не заперечуючи важливість зовнішніх умов розвитку підприємства як активізатора виробництва, і враховуючи зовнішні загрози як

потенційну небезпеку діяльності підприємства, слід наголосити на значний вплив зовнішніх умов розвитку підприємства на стадії занепаду (табл. 2).

Таблиця 2

Пріоритетність впливу факторів розвитку підприємства на різних стадіях його життєвого циклу

Фактори	Народження	Зростання	Стабільність	Занепад (криза)	Ліквідація (банкрутство) або реструктуризація
Внутрішні	+	+			+
Зовнішні		+		+	+

Джерело: розроблено автором

На стадії народження підприємства наявність внутрішніх ресурсів та підприємницьких можливостей є визначальним чинником їх успішного розвитку.

На стадії зростання основні складові потенціалу підприємства перебувають в стадії свого формування, частка ринку даного підприємства не закріплена, інвестиційний імідж не визначений, і тому підприємство не здатне протистояти негативним загрозам зовнішнього впливу, що може зумовити небезпеку для подальшої направленості розвитку підприємства та ефективності його діяльності.

На стадії стабільності внутрішній потенціал підприємства є сформованим, споживачі закріплені, інвестиційний імідж визначений, що забезпечило підприємствам стабільні грошові надходження у вигляді виручки, прибутку, інвестицій. Підприємства даної стадії розвитку мають запас внутрішнього опору внутрішнім та зовнішнім загрозам, який сформований в процесі проходження стадії зростання.

Стадія занепаду настає у той період функціонування підприємства, коли внутрішнього потенціалу недостатньо для подальшого динамічного розвитку. Дослідження практики банкрутств підприємств дозволяє стверджувати про пріоритетність зовнішнього впливу на прийняття рішення про ліквідацію підприємства. Значний негативний зовнішній вплив при незначному запасі внутрішнього опору штовхає підприємство в стадію ліквідації. В залежності від глибини знаходження підприємства на стадії занепаду та фази макроекономічного циклу розвитку економіки, на даній стадії можуть бути активізовані механізми злиття і поглинання підприємств, створення вертикально-інтегрованих груп, що здатне забезпечити подальший розвиток підприємства шляхом переходу на новий життєвий цикл.

Отже, на кожному етапі життєвого циклу підприємства, функціональною ознакою економічної безпеки підприємства є його стійкість як міцність і надійність її елементів, вертикальних, горизонтальних та інших зв'язків усередині системи, здатність витримувати внутрішні і зовнішні навантаження,

відновлювати усталений нормальний стан після раптового його порушення будь-яким зовнішнім або внутрішнім фактором.

Як зауважила Ткаченко С.М. «стійкість» можна розглядати як здатність системи зберігати свій працездатний стан щодо досягнення запланованих результатів за наявності різних впливів збурення [10].

Отже «стійкість» - це здатність підприємства довгостроково протистояти деструктивним коливанням, викликаним змінами зовнішнього середовища і внутрішніми причинами, і при цьому ефективно виконувати властиві йому операції, комплексно забезпечуючи види стійкості.

У відповідності до таблиці 2, в забезпеченні економічної безпеки підприємства пріоритетне значення на стадії народження має внутрішня стійкість підприємства, на стадії зростання як внутрішня, так і зовнішня стійкість.

Можна зробити висновок, що чим стійкіше підприємство, тим більша вірогідність того, що підприємство буде у змозі подолати ризики його економічної безпеки. Але далі, як правило, слід очікувати порушення пропорцій і зв'язків між різними компонентами системи, що веде до її дестабілізації і є сигналом переходу підприємства від безпечного до небезпечного стану. В результаті, чим стійкіший розвиток, тим менше ймовірність загроз.

Стійкість внутрішнього потенціалу та зовнішніх умов діяльності оцінюється шляхом використання низки методик: теорії нечітких множин, ентропійного методу, матричного підходу, математичної статистики тощо.

Однак, попри важливість стійкості всіх складових внутрішнього потенціалу, яка діагностується шляхом незмінності або незначних коливань їх результуючих показників, перебування підприємства на відповідній стадії життєвого циклу характеризується розвитком, як узагальнюючою тенденцією динамічної зміни економічних та фінансових показників його діяльності.

Питанням розвитку підприємств присвячені праці численної плеяди науковців. Найбільш яскравим є висловлення Р. Ансоффа [12], що розвиток – це питання не стільки того, що є, скільки того, що може бути зроблене з тим, що є. [12, с. 205]

Євдокимова Д.М., трактує розвиток як динамічний багатоваріантний циклічний процес, який характеризується кількісними та якісними зрушеннями у структурі підприємства за умови збереження її цілісності і стійкості. [13]

Отже, спираючись на думку науковців, можна стверджувати, що розвиток виступає ознакою забезпечення стратегічної економічної безпеки підприємства.

Наявність розвитку підтверджується на основі використання динамічних підходів до зміни кількісних та якісних показників функціонування підприємства.

Отже, виходячи із сутності понять «стійкість» та «розвиток» та з урахуванням характеристик етапів життєвого циклу підприємства, слід наголосити на тому, що економічна безпека підприємства під час проходження кожного із етапів ЖЦ визначається наявністю двох характеристик: стійкості та розвитку. При цьому не кожна стійкість є безпечною і не кожний розвиток відповідає вимогам безпеки.

Наявність стійкості та ознак динамічного розвитку кризових явищ у складових внутрішнього потенціалу та зовнішніх факторах впливу є джерелом накопичення загрози та зростання економічної небезпеки для підприємства. Виявити сигнали та оцінити можливу небезпеку можна лише на основі постійного контролю за індикаторами економічної безпеки на кожному етапі життєвого циклу підприємства.

Висновок. *Практичне значення* даного дослідження полягає в розробці теоретико-методологічних положень щодо забезпечення економічної безпеки в системі життєвого циклу підприємства.

Теорія життєвих циклів є інструментом, за допомогою якого можна відстежувати закономірності розвитку підприємств та їх організаційних структур на різних етапах, а також керувати цим розвитком.

Наукова новизна полягає у ідентифікації основних складових внутрішнього потенціалу розвитку підприємства на кожній із стадій його життєвого циклу, формуванні системи індикаторів і показників їх оцінювання та визначенні пріоритетності впливу факторів на забезпечення економічної безпеки розвитку підприємства.

Було виявлено, що кожна стадія життєвого циклу, являє собою широкий набір різних характеристик організаційної діяльності, за допомогою даних яких можна сформулювати повноцінну картину послідовного розвитку підприємства.

На сьогодні, забезпечення стійкого розвитку у діяльності підприємств пов'язане з необхідністю теоретико-методологічної розробки та впровадження стратегічної економічної безпеки.

Література:

1. Борисов А.Б. Великий економічний словник / А.Б. Борисов. – М.: Книжковий світ, 2010. – 716 с.
2. Кондратьєв Н. Д. Великі цикли кон'юнктури і теорія передбачення / Н. Д. Кондратьєв., 2002. – (Вибрані праці). - 45с.
3. Загальна теорія систем // Філософський словник / За ред. І. Т. Фролова. - 4-е вид. - М.: Політвидан., 1981. - 445 с.

4. Chandler A.D. Strategy and Structure: A Chapter in the History of Industrial Enterprises. Cambridge, Mass, MIT Press, 1962.

5. Гриньова В. М. Дослідження сутності управління змінами в забезпеченні циклічного розвитку підприємств / В. М. Гриньова, Ю. І. Гребнева // Бізнес Інформ. - 2013. - № 12. - С. 249-254. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/binf_2013_12_45.pdf.

6. Васильєва Т. А. Порівняльна характеристика методичних підходів до визначення стадій життєвого циклу промислових підприємств / Т. А. Васильєва, Т. П. Гончаренко // Вісник Української академії банківської справи. - 2013. - № 2. - С. 13-16. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VUABS_2013_2_5.pdf.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 504 с

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с

9. Заплатинський В. М. Логіко-детермінантні підходи до розуміння поняття «Безпека». Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. / [редкол.: П. С. Атаманчук (відп. Ред.) та ін.]. — Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. — Випуск 5. (–336 с.) С. 90-98.

10. Ткаченко С. М. Сутність економічної стійкості підприємств та її складові / С. М. Ткаченко // Ефективна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1350>.

11. Аукуціонек С. П. Сучасні буржуазні теорії та моделі циклу: критичний аналіз / С. П. Аукуціонек.: Видавництво «Наука», 1984. - 306

12. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф : [пер. з англ.]. – М. : Экономика, 2005. – 205 с

13. Євдокимова Д.М. Державне регулювання економічного розвитку: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.01.01 «Економічна теорія» / Д.М. Євдокимова. -К., 2002. - 20 с.